

Analysis of the Narrative Structure of the Surface and Deep Levels of the Tale "The Account of the Circumstances of Būsahl Muhammad ibn Hosein Zūzanī Ārez and His Arrest" in *Bayhaqī's History* Based on Greimas' Actantial Pattern

Ahmad Hoseinpour Sarkarizi¹

1. Instructor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Torbat-e Heydarieh, Torbat-e Heydarieh, Iran: ahsarkarizi@gmail.com

 0009-0001-7576-0528

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 7 April 2025 Received in revised form: 13 July Accepted: 20 July 2025 Published online: 29 July 2025</p> <p>Keywords: Narrative, structure, <i>Bayhaqī's History</i>, narrative text, Greimas' actantial pattern</p>	<p>Narratology is a field of study that investigates the inseparable elements of a story's theme, providing a framework and pattern for analyzing narratives and stories. This discipline aims to offer a universal model for narrative analysis through a systematic approach. Greimas is one of the theorists and narratologists whose actantial model aligns well with narrative texts; due to its flexible structure, it can be used to critique and analyze events and occurrences in such texts. In this article, the story "<i>The Account of Busahl Muhammad ibn Hosein Zuzani Ariz and His Downfall</i>" from Bayhaqī's <i>History</i> is analyzed in terms of both its form and content, based on Greimas' actantial model. This tale encompasses events, settings, conflicts, achievements, and various narrative elements that can be accurately examined through the lens of narratology and Greimas' framework. By exploring both the thematic and structural aspects of the story, we find that substitutional shifts occur among the actants, revealing relationships between them and the narrative elements that guide the story toward its ultimate resolution.</p>
<p>Cite this article: Hoseinpour Sarkarizi, Ahmad, Analysis of the Narrative Structure of the Surface and Deep Levels of the Tale "The Account of the Circumstances of Būsahl Muhammad ibn Husayn Zūzanī Ārez and His Arrest" in Bayhaqī's History Based on Greimas' Actantial Pattern, 1 (1), 1-14</p>	

Sabzevari University.

© The Author (s).

Analysis of the Narrative Structure of the Surface and Deep Structure of the Tale "The Account of Būsahl Muhammad ibn Hosain Zūzanī Arez and His Capture" in *Bayhaqī's History* Based on Greimas' Actantial Pattern

EXTENDED ABSTRACT

INTRODUCTION

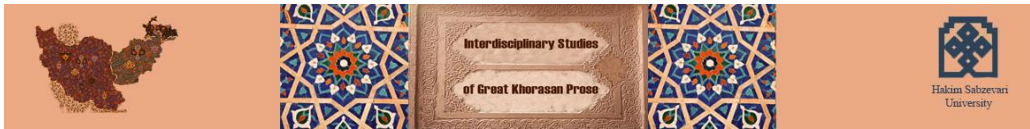
Narratology is a discipline that examines the inseparable elements of a story's theme as a unified whole and, by deconstructing its components, analyzes the events within its internal structure. This systematic field, using its analytical framework, provides an effective schema for studying narratives and stories. As a structuralist approach with a strong analytical foundation, narratology seeks to identify a comprehensive and universal model for interpreting narrative texts. In essence, it explores the core of a story and the relationships between its components, solidifies the underlying structure of its design, and organizes the creative ideas and thoughts that give rise to both positive and negative experiences within the narrative, ultimately presenting them in a coherent and meaningful form. Through this process, narratology reveals the deep structures underlying these experiences and events, offering new perspectives and insights. Greimas is one of the foremost theorists in the field of narratology, best known for his actantial model, which consists of six actants: the sender (or requester), the receiver, the object, the helper, the opponent, and the hero. In some narratives, the hero coincides with the receiver, while in others, these roles remain distinct; in all cases, the actions of the hero are shaped by the interactions with other actants. According to Greimas, some stories feature all six actants, while others employ only a subset of them. Due to its adaptability and structural clarity, Greimas' actantial model aligns seamlessly with narrative texts and has become one of the most influential methods for analyzing stories, their heroes, characters, and constituent elements.

METHODOLOGY

Since narratology is rooted in structuralism, applying a structuralist approach to classical literary texts allows hidden meanings to emerge with striking clarity and significance, enriching the value of the events depicted. This perspective offers new and unique insights into the layered complexity of historical narratives and stories. Using Greimas' actantial model, the realistic and well-structured events of such texts—organized through coherent, purposeful plots and rich narrative frameworks—can be systematically critiqued and analyzed. This model revitalizes literary texts by focusing on their analytical and substantive dimensions, uncovering deeper levels of meaning. By emphasizing the construction of narrative phenomena, it opens new avenues for researchers, enabling innovative analyses and revealing previously unexplored aspects of themes and meanings within these works.

RESULTS

In this story, Abū al-Fazl Bayhaqī serves as an omniscient third-person narrator—an all-knowing voice present throughout the events, fully aware of the thoughts, emotions, and motivations of every character. He possesses complete knowledge of the personalities, events, dialogues, and behaviors within the narrative, allowing him to present a comprehensive and authoritative account. At the outset, after setting the scene and establishing the initial situation, Bayhaqī introduces the key characters, emphasizing their defining traits to lay the groundwork for the central conflict. While he occasionally presents characters directly, revealing only limited details as the plot unfolds, at other times he withholds information to heighten narrative tension. Unlike many narratives that incorporate characters from various social strata to diversify the story's scope, this tale centers on figures drawn primarily from the upper echelons of society, reflecting the hierarchical and courtly context of Bayhaqī's *History*. With this framework, the present article examines the functions, interactions, and motivations of the characters in "The Account of Būsahl Muhammad ibn Hosain Zūzanī Arez and His

Capture” from both a surface-level and intratextual perspective, using Greimas’ actantial model as its analytical lens. This approach illustrates how narratological analysis enhances our understanding of the story’s structure, deep layers, and narrative evolution, offering insights into its construction from multiple structural and thematic dimensions.

CONCLUSIONS

This tale encompasses events, settings, conflicts, achievements, and various narrative elements that warrant close examination through the lens of narratology, particularly by applying Greimas’ actantial model. By analyzing the story’s structural phenomena and the interplay between its surface and deep structures, the underlying causes of its narrative cohesion—as well as the sophistication of its imagery and construction—can be systematically uncovered. Such an approach facilitates a deeper understanding of the text and a more rigorous appreciation of its intrinsic literary value. The research methodology of this study is library-based, employing a descriptive-analytical framework supported by document analysis and systematic note-taking. Data analysis is conducted qualitatively, following an inductive reasoning approach. Through this method, the study examines the thematic and structural dimensions of the tale, demonstrating a strong correlation between the narrative’s structural composition (analyzed through Greimas’ actantial pattern) and its rich thematic content in achieving narrative coherence and purpose. A detailed examination of both the external (surface) and internal (deep) layers of the story further reveals the presence of actantial substitutions—a narrative phenomenon that highlights the dynamic relationships among the actants and elements of the tale, ultimately guiding the story toward its resolution.

CONFLICT OF INTEREST

The authors declare that there are no conflicts of interest regarding the publication of this manuscript.

Keywords: Narrative Structure, Bayhaqi’s History, Narrative Text, Greimas’ Actantial Pattern.

تحلیل ساختار رواییِ روساخت و ژرف‌ساختِ حکایت «ذکر احوالِ بوسهل محمدبن حسینِ زوزنی عارض و فروگرفتن او» در تاریخ بیهقی بر مبنای الگوی کنشگر گِرماس

احمد حسین پور سرکاریزی¹

۱. دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی تربت حیدریه، تربت حیدریه، ایران ahsarkarizi@gmail.com

0009-0001-7576-0528

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی دوره: اوّل شماره: اوّل صفحه: ۱۶-۱ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۲/۱۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۴/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۴/۲۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۵/۷</p>	<p>روایت‌شناسی، دانشی است که به واکاوی عناصر تفکیک‌ناپذیر درون‌مایه داستان می‌پردازد و طرح و الگویی برای تحلیل روایت‌ها و داستان‌ها به دست می‌دهد. این دانش، با رویکردی نظام‌مند در تحلیل متون روایی، می‌کوشد. الگویی جهان‌شمول ارائه کند. گِرماس، یکی از نظریه‌پردازان و روایت‌شناسانی است که الگوی کنشگر وی با متون روایی انطباق دارد و با توجه به دستور زبان انعطاف‌پذیر آن، می‌توان بر اساس این الگو، رخدادها و وقایع این‌گونه متون را نقد و تحلیل کرد. در این مقاله، حکایت «ذکر احوالِ بوسهل محمدبن حسینِ زوزنی عارض و فروگرفتن او» تاریخ بیهقی از منظر روساختی و درون‌متنی، بر مبنای الگوی کنشگر گِرماس تحلیل شده است. با این تعبیر، حکایت مذکور شامل رویدادها، فضاسازی‌ها، گره‌افکنی‌ها، دستاوردها و عناصر داستانی گوناگونی است که به درستی، از دریچه دانش روایت‌شناسی و با تکیه بر الگوی کنشگر گِرماس قابل تحلیل می‌باشد؛ بنابراین، با نگاهی به برون‌مایه و درون‌مایه این حکایت در می‌یابیم، میان کنشگرها، تغییراتی به صورت جانشینی رخ می‌دهد که این موضوع در بردارنده پیوند میان کنشگرها، عناصر حکایت و پیش‌برد آن به سوی هدف غایی است.</p>
<p>واژه‌های کلیدی: ساختار روایی، تاریخ بیهقی، متن روایی، الگوی کنشگر گِرماس</p>	
<p>استناد: حسین پور سرکاریزی، احمد (۱۴۰۴). تحلیل ساختار روایی روساخت و ژرف‌ساخت حکایت «ذکر احوالِ بوسهل محمدبن حسینِ زوزنی عارض و فروگرفتن او» در تاریخ بیهقی بر مبنای الگوی کنشگر گِرماس. ۱ (۱): ۲۰-۱</p> <p>ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری © نویسنده‌گان.</p>	

۱. مقدمه

تاریخ بیهقی، اثری روایت‌گونه است که از نظر شیوه روایت‌نویسی، تاریخ‌نگاری و نیز از لحاظ ساختاری، انسجام، غنای محتوایی و عناصر و شخصیت‌های سازنده داستانی، در میان دیگر آثار ادبی، بسیار ممتاز است. آنچه در تاریخ بیهقی، موجب آفرینش و باروری مضامین و رویدادهای نو در روساخت و ژرف‌ساخت حکایت‌ها و روایت‌های آن شده است، نحوه بیان و شیوه روایت‌نگاری آن می‌باشد که گویی عناصر و شخصیت‌های داستانی، آفریننده کنش‌ها، گره‌افکنی‌ها و اعمال خود هستند؛ زیرا، این شخصیت‌ها در صحنه هر یک از رخدادهای داستان به صورت زنده، به ایفای نقش می‌پردازند که در نتیجه، پویایی و جذابیت نثر آن را در نگارش روایت‌ها در پی دارد و همچنین در پیش‌برد و جذب خوانندگان متن آن بسیار مؤثر است. با این توصیف، راز پویایی نثر تاریخ بیهقی، پژوهشگران را بر آن می‌دارد برای دست‌یابی به مفاهیم نو، با نگرشی عمیق در لایه‌های معناخیز روایت‌های آن تفحص کنند.

۱-۱. بیان مسئله پژوهش

آلژیر داس ژولین گِرماس (Algirdas J. Greimas) (۱۹۹۲-۱۹۱۷) پس از انتشار معناشناسی ساختاری *Semantics Structural* (۱۹۶۶م.) و درباره معنا *On Meaning* (۱۹۷۰) به‌عنوان مهم‌ترین نظریه‌پرداز معناشناسی روایت، شهرت یافت. الگوی کنشگر او، برپایه تمایز بین روساخت‌ها و ژرف‌ساخت‌ها، در تحلیل متون روایی ادب فارسی از جمله تاریخ بیهقی، می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. این اثر روایی، ظرفیت‌های فراوانی در خود نهفته دارد و در تحلیل ساختاری از جنبه‌ها و دیدگاه‌های مختلف، می‌توان آن را تحلیل کرد. یکی از این جنبه‌ها، بررسی وقایع و رویدادهای آن از دیدگاه روایت‌شناسی و از جمله، الگوی کنشگر گِرماس است. این الگو، یکی از برجسته‌ترین شیوه‌های پژوهشی در زمینه داستان‌های روایی به منظور واکاوی و معرفی قهرمانان، شخصیت‌ها و عناصر تشکیل‌دهنده آن به شمار می‌آید. در این مقاله، سعی بر آن است تا عناصر و شخصیت‌های این داستان و همچنین واکنش‌های آنها در مقابل یکدیگر، بر اساس این الگو، واکاوی شود. با این رویکرد، آنچه موجب شناخت بهتر داستان‌ها و سیر تحول و تکامل متون روایی می‌شود، تجزیه و تحلیل علمی این متون، بر اساس روایت‌شناسی است.

۲-۱. پرسش‌های پژوهش

- ۱- روایت‌شناسی و نظریه‌های ادبی (نظریه گِرماس) در تحلیل متون ادبی کلاسیک چه کاربردی دارد؟
- ۲- عناصر داستان، کنشگری‌ها، گره‌افکنی‌ها و فضاسازی داستان، در جذابیت آثار روایی-تاریخی چه تأثیری دارد؟
- ۳- تحلیل برون‌ساختاری و درون‌ساختاری تاریخ بیهقی، بر اساس نظریه گِرماس چه قابلیت‌ها و دستاوردهای ادبی‌ای دارد؟

۳-۱. پیشینه پژوهش

به رغم کاربرد و گسترش چشمگیر دانش روایت‌شناسی در تحلیل متن‌های ادبی، باید اذعان کرد که از دریچه روایت‌شناختی، کمتر به متون کلاسیک فارسی پرداخته شده است. با این نگاه، تحقیق و تفحص در باره این‌گونه متون، ضروری و انکارناپذیر به نظر می‌رسد و بایسته است با ژرف‌اندیشی دقیق و با تکیه بر نظریه‌ها و دیدگاه‌های گوناگون نظریه‌پردازان نوگرا، به تحلیلی علمی و نو دست یازیم. تا کنون نویسندگان و پژوهندگان متعددی از منظر روایت‌شناسی، در باره متون ادبی فارسی، پژوهش‌هایی به دست داده و آثار و مقالات زیادی آفریده‌اند که در این باره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

علوی مقدم و پورشهرام (۱۳۸۷) در مقاله «کاربرد الگوی کنشگر گِرماس در نقد و تحلیل شخصیت‌های داستانی نادر ابراهیمی»، بر اساس الگوی کنشگر گِرماس، به تحلیل سه داستان کوتاه نادر ابراهیمی (خانه‌ای برای شب، دشنام و صدا که می‌پیچید) پرداخته‌اند. خادمی و پورخالقی (۱۳۸۹) در مقاله «تحلیل معنا-ساختاری دو حکایت از تاریخ بیهقی با تکیه بر الگوی کنشگر گِرماس»، با استفاده از الگوی کنشگر گِرماس، به تحلیل و بررسی دو حکایت از تاریخ بیهقی (حکایت بردار کردن حسنک وزیر و حکایت افشین و خلاص‌یافتن بودلف از وی) پرداخته و در پی آشکار ساختن دوگونه روایت در این اثر هستند. دزفولیان و مولودی (۱۳۸۹) در مقاله «روایت‌شناسی تاریخ بیهقی "حکایت بوبکر حصیری"، بررسی سازوکار روایت بر اساس نظریه ژنت»، به بررسی سه سطح روایی (داستان، روایت و روایت‌گری) این اثر روی آورده‌اند. مشیدی و آزاد (۱۳۹۰) در مقاله «الگوی کنشگر در برخی روایت‌های کلامی

مثنوی معنوی بر اساس نظریه الگوی کنشگر گِرماس»، با نظر به جهان‌شمول بودن این الگو و انطباق آن با تمام روایات، برخی از روایت‌های دفتر اول مثنوی را که از درون مایه کلامی برخوردارند، مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. حرّی (۱۳۹۰) در مقاله «همبستگی سطوح روایت و فراکارکردهای هلیدی در داستان حسنک وزیر»، به سطوح داستان و متن روایی و ویژگی‌های آن دو، توجه داشته و سپس به همبستگی و تناظر میان این سطوح و فراکارکردهای هلیدی از دیدگاه زبان‌شناسی نقش‌گرا پرداخته است. علی‌اکبری، محمدی و ریزه‌وندی (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی دو حکایت از باب سوم مرزبان‌نامه بر بنیاد "الگوی کنش گِرماس"، نشان داده‌اند که الگوی کنشگر گِرماس برای بررسی حکایت‌های فارسی از چه میزان توانایی برخوردار است. مشهدی و ثواب (۱۳۹۳) در مقاله «تحلیل ساختار روایی داستان بهرام و گل‌اندام بر پایه نظریه گِرماس»، ساختار روایتی داستان بهرام و گل‌اندام را به عنوان نمونه‌ای از منظومه‌های غنایی عاشقانه، بر اساس نظریه گِرماس مورد مطالعه قرار داده‌اند. یعقوبی جنبه‌سرای و محمدی (۱۳۹۴) در مقاله «الگوهای ساختارگرایی و روایت‌های پسامدرن: تعامل یا تباین "نمونه: تحلیل رمان کولی کنار آتش با الگوی کنشی گِرماس"»، نشان داده‌اند که الگوهای ساختارگرایانه برای بررسی متون ساختارگرایان، از جمله متون پسامدرن که الگوی آن‌ها بر مرکزگرایی بنا شده، کاربرد دارد. این در حالی است که در حوزه روایت‌شناسی با خاستگاه غربی، آثار بسیاری نگاشته شده است: ژرار ژنت، در کتاب گفت‌مان روایت *Narrative Discourse*، بین روایت و روایت‌گری تمایز قایل شد. ژنت، روایت را نیز به اجزای تشکیل‌دهنده آن تقسیم کرد و به متنیّت و روند نقل یا روایت‌گری توجه وافری داشت. در سال‌های اخیر، پژوهش‌هایی در کاربرد نظریه روایت‌شناسی در متن‌های ادب فارسی انجام شده است از جمله: ابوالفضل حرّی (۱۳۸۷) در مقاله «درآمدی بر رویکرد روایت‌شناختی به داستان روایی، با نگاهی به رمان آینه‌های دردار هوشنگ گلشیری»، با نگاهی نو، به تحلیل روایت‌شناختی یکی از رمان‌های روایی معاصر پرداخته است. گزیده مقالات روایت‌نویسته مکوییلان (۱۳۸۸) در نوع خود اثری بسیار فاخر، چشمگیر و درخور توجه است. مایکل تولان در کتاب *Narrative, a critical linguistic Introduction* که با عنوان درآمدی نقّادانه - زبان‌شناختی بر روایت، توسط ابوالفضل حرّی (۱۳۸۳) به فارسی ترجمه شده است، به نگرش‌ها و دیدگاه‌های جدیدی در حوزه روایت‌شناسی پرداخته که بسیار راهگشاست. اما چنان‌که به نظر می‌رسد، به طور جداگانه، مقاله‌ای با موضوع «تجزیه و تحلیل داستان ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او» در تاریخ بیهقی بر مبنای الگوی کنشگر گِرماس نگاشته نشده است. این خلأ پژوهشی در حوزه نظریه نشانه-معناشناسی الگوی کنشگر گِرماس، در متن‌های کلاسیک، به ویژه در تاریخ بیهقی به مثابه یکی از متون روایی ادب فارسی، نویسنده این مقاله را به این پژوهش واداشت.

۲. مبانی نظری پژوهش

۲-۱. روایت‌شناسی و کارکردهای آن

همان‌گونه که مشخص است، اصطلاح روایت‌شناسی را نخستین‌بار، تزوتان تودوروف (Tzvetan Todorov) در کتاب دستور زبان دکامرون ابداع کرد و نظریه آن از جهت تاریخی از دو سنت صورت‌گرایی روس و ساختارگرایی فرانسه سرچشمه گرفت (ر.ک: بارت و دیگران، ۱۳۹۴: ۳). روایت، مجموعه‌ای از حوادث و رخدادهاست که به صورت زنجیره‌وار و در یک سلسله زمانی شکل می‌گیرد و از این‌رو، روایت‌شناسی، اندیشه‌ها و افکاری را که منجر به ظهور وقایع و یا تجربه‌های تلخ و شیرین در میان رخدادها می‌شود، سامان می‌دهد و سپس آن را به نمایش می‌گذارد. در نتیجه، به یاری این رویکرد، می‌توان به ژرف‌ساخت بنیادین این تجربه‌ها و رخدادها دست یافت. به عبارت دقیق‌تر «روایت‌شناسی، مجموعه‌ای از احکام کلی در باره زان‌های روایی، نظام‌های حاکم بر روایت (داستان‌گویی) و ساختار پیرنگ است» (مکاریک، ۱۳۹۳: ۱۴۹). بر این اساس «روایت‌شناسی را می‌توان پدیده‌ای ساختارگرایانه دانست» (مقدادی، ۱۳۹۳: ۲۴۱) که شیرازه اصلی داستان و ارتباط مؤلفه‌های آن را بی‌ریزی و طرح زیربنایی ساختار آن را مستحکم می‌کند و در پی یافتن یک دستور زبان جهانی واحد برای متون روایی مختلف است.

روایت‌شناسی در سیر تحوّل و تکامل روایت متون روایی، از اهمیّت ویژه‌ای برخوردار است و یکی از شیوه‌های تجزیه و تحلیل متون ادبی است که در ژرف‌ساخت خود، جهان معنایی ما را می‌سازد و منجر به کشف معنا می‌شود. با این تعبیر «یکی از مسایل مهم روایت-شناسی این است که نویسنده، تصویری قانع‌کننده از حیات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، روان‌شناختی و فرهنگی

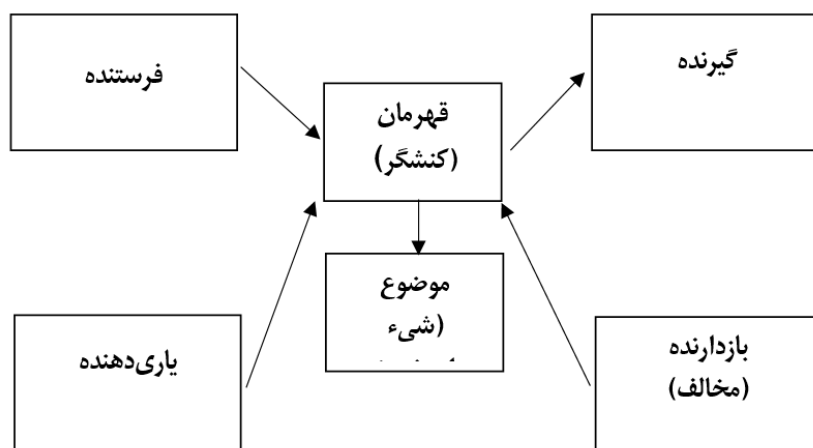
جامعه را یا دست کم، طبقات خاصی از جامعه را بازنمایی کند» (بی‌نیاز، ۱۳۹۲: ۱۳۳). با این رویکرد؛ روایت‌شناسی چندان در پی تاریخ رمان‌ها و حکایت‌ها، معنای آن‌ها، یا ارزش زیبایی‌شناختی‌شان نیست، بلکه در پی دو چیز است: یکی ویژگی‌هایی که روایت را از دیگر نظام‌های دلالت متمایز می‌سازند و دیگری حالت‌ها و خصوصیات این ویژگی‌ها. نمونه‌های مورد بررسی روایت‌شناسی هم روایت‌های موجود را شامل می‌شود و هم روایت‌های احتمالی و ممکن را. نخستین وظیفه روایت‌شناسی، فراهم‌ساختن ابزار لازم برای شرح و توصیف آشکار روایت و فهم کارکرد آن است (پرینس، ۱۳۹۱: ۱۰-۱۱). در روایت‌شناسی، پدیده روایت به طور دقیق از زوایای مختلف مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد، اما هدف نهایی دانش روایت‌شناسی «کشف الگوی جامع روایت است که تمامی روش‌های ممکن روایت داستان‌ها را در بر گیرد. در واقع همین روش‌ها هستند که تولید معنا را میسر می‌کنند» (برتس، ۱۳۹۱: ۸۷). افلاطون نیز معتقد است «روایت در گوهر و بنیان خود، کنشی زبان‌شناسانه است» (احمدی، ۱۳۹۳: ۲۳۴). در بحث روایت‌شناسی، آنچه از نظر روایت‌شناسان مهم است، توالی و رابطه ناگسستگی و غیرتصادفی میان حوادث داستان در یک زنجیره زمانی است و به این دلیل که این رویکرد، در پژوهش‌های ادبی تأثیر دارد، مورد توجه شماری از نویسندگان، منتقدان و نظریه‌پردازان سراسر جهان قرار گرفته است.

۲-۲. نظریه الگوی کنشگر گرماس

گرماس، شخصیت‌ها و عناصر بستر داستان را نه بر اساس آنچه هستند، بلکه بر اساس آنچه انجام می‌دهند، دسته‌بندی کرده و به آن‌ها عنوان الگوی کنش داده است. وی حضور کنش‌گران و شخصیت‌ها را در آفرینش رویدادها و نیز در ساخت معناشناختی هر جمله (فاعل، مفعول، فعل) بررسی و از نظر ژرف‌ساخت روایت، مهم‌ترین الگوی کنش را ارائه کرده است که با این مفهوم «بازیگران فعال در ساختار سطحی، از دل تعداد محدودی از نقش‌ها یا نمونه‌های کنش‌گرانه مستتر در ساختار عمقی پدید می‌آیند» (مکوییلان، ۱۳۸۸: ۵۲۳). گرماس بر این باور است که تعداد معدودی از الگوی کنش شخصیت‌ها و کنش‌گران داستان قادرند، منطق جهان گسترده رخدادها را بیافرینند. او سعی کرد تا بر پایه الگوی کنش‌ها، شیوه ظهور و بروز رویدادها را در روایات و داستان‌ها پیدا کند. طرح گرماس از شش واحد که با هم مناسبات نحوی و معنایی می‌یابند، تشکیل می‌شود. این شش واحد عبارتند از:

(۱) فرستنده پیام یا تقاضاکننده (۲) گیرنده پیام (۳) موضوع (۴) یاری‌دهنده (۵) مخالف (۶) قهرمان. قهرمان، گاه خود گیرنده است و گاه نیست، به هر رو، کنش‌های او با کنش‌های سایر الگوهای کنش تعیین می‌شود. به نظر گرماس، گاه هر شش دسته در حکایتی یافت و گاه شماری از آنان مطرح می‌شوند (احمدی، ۱۳۹۲: ۲۳۴).

بنابر این، در یک طرح کلی، الگوی کنشگر گرماس را می‌توان به شکل زیر ترسیم کرد:

نمودار (۱): الگوی کنشگر گرماس

بر این اساس می‌توان گفت: فرستنده، قهرمان (کنشگر اصلی) را به منظور بهره‌مندی و سود رساندن به گیرنده، به دنبال موضوع (شیء ارزشی) می‌فرستد. در این فرایند کنشگر یاری‌دهنده، او را برای رسیدن به شیء ارزشی کمک می‌کند؛ از سوی دیگر، کنشگر

بازدارنده (نیروهای مخالف) مانع وی از دستیابی به شیء ارزشی می‌شود که در نتیجه، تلاش و کشمکش میان این عناصر، رخدادها و صحنه‌های داستان را می‌آفریند و آن را به پیش می‌برد.

۳. تحلیل داده‌ها

۳-۱. آشنایی با داستان «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او»

در آغاز داستان، راوی یعنی ابوالفضل بیهقی، این‌گونه وارد شرح قصه می‌شود:

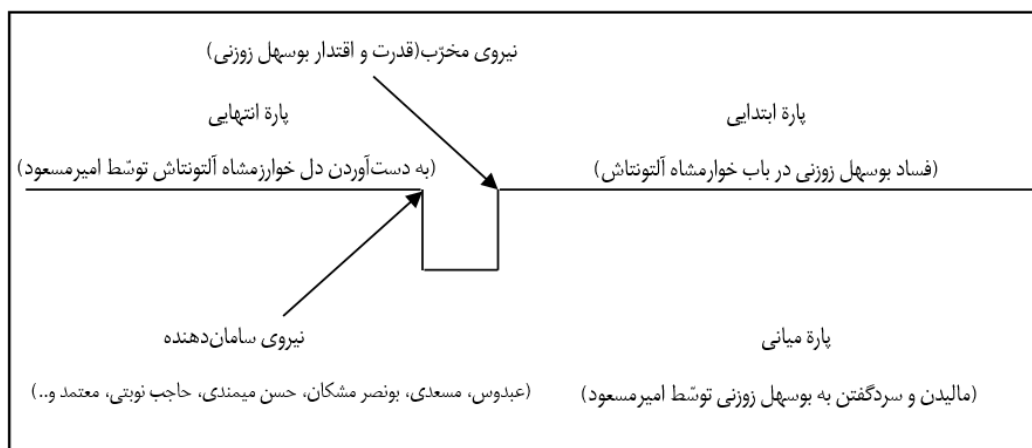
چون امیرمسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، از غزنین قصد بلخ کرد، بوسهل زوزنی پیش تا از غزنین حرکت کردیم، وی فسادی کرده بود در باب خوارزمشاه آلتوتناش و تضریبی قوی رانده و تطمعی نموده و بدین سبب او را محنتی بزرگ پیش آمد، قصه این تضریب به شرح بگویم و باز نمایم که سبب فرو گرفتن او چه بود: از خواجه بونصر شنیدم که بوسهل در سر سلطان نهاده بود که خوارزمشاه آلتوتناش راست نیست و او را به شبورقان فرو می‌بایست گرفت؛ چون برفت، مُتَرَبَّد برفت و گردنان چون علی قریب و اریارق و غازی همه برافتادند. خوارزمشاه آلتوتناش مانده است که حشمت و آلت و لشکری دارد، اگر او را برانداخته آید و معتمدی از جهت خداوند آن‌جا نشانده آید، پادشاهی ای بزرگ و خزانه و لشکر بسیار برافزاید... (بیهقی، ۱۳۸۱: ۲/ ۴۵۶-۴۵۵).

آن‌چه از مقدمه داستان بر می‌آید، فرایند آن دارای رویدادهایی است که شخصیت‌ها و عناصر آن با نقش بنیادین خود، این رویدادها را سلسله‌وار به یکدیگر پیوند داده و با آفرینش دگرگونی در سیر حوادث، صحنه داستان را به پیش می‌برند که این حوادث به دلیل هویت واقعی شخصیت‌ها و ساختار منسجم و درهم تنیده داستان، بر روح و روان خواننده داستان تأثیری شگرف دارد.

داستان «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او»، داستانی روایی- تاریخی از دوره حکومت سلطان مسعود غزنوی است. صحنه‌های آن، بر مبنای واقعیات و نیز آنچه نویسنده شاهد آن بوده، استوار است. یکی از ویژگی‌های مهم روایت‌های تاریخ بیهقی و نیز متون روایی کلاسیک، ثابت بودن شخصیت‌های داستان و کارکرد آن‌هاست که در صحنه روایت به ایفای نقش می‌پردازند. اغلب این متون، جنبه حکایت دارد و از نظر ژرف‌ساخت، پایه و شالوده آن تک‌محوری است و بر مرکزی واحد در چرخش است. با این رویکرد، سیر تحولاتی که در سراسر داستان رخ می‌دهد، موجب به وجود آمدن کشمکش و ایجاد حادثه در فرایند داستان می‌شود، اما هرگز در شخصیت‌ها و ماهیت آنان تغییری ایجاد نمی‌کند و یا در صورت تغییر چندان قابل توجه و چشمگیر نیست. شاید این موضوع ناشی از کم‌رنگی و یا عدم کاربرد جریان سیال

ذهن در روایت‌های این کتاب و رخدادهای آن باشد. معمولاً جریان سیال ذهن و تحولاتی که در روایت رخ می‌دهد، چهره شخصیت‌ها، ماهیت و عملکرد آنها را دگرگون می‌کند و خواننده را به تکاپو و کنکاش وامی‌دارد و به دنبال آن، محوریت ذهن او را بیشتر به سوی تفکر در باره عناصر داستان و تجزیه و تحلیل آن سوق می‌دهد که این امر درک تنوع و پیچیدگی حوادث و آنچه را در فضای آن اتفاق می‌افتد برای وی میسر می‌سازد. با توجه به این مقوله، این داستان در آغاز، بیشتر حول محور شخصیت بوسهل زوزنی می‌چرخد، اما اگر با دیدی ظریف به روند داستان بنگریم؛ به علت حيله‌ها و خیانت‌های بوسهل دگرپرسی ایجاد می‌شود و فرایند داستان به دست سلطان مسعود می‌افتد و به عنوان شخصیت اصلی، فضای داستان را به دست می‌گیرد. از رخدادهای این داستان چنین بر می‌آید که پیرنگ آن غنی و پر محتواست و عناصر و کنش‌گران فعالی دارد که نسبت به یکدیگر کنش و واکنش نشان می‌دهند و صحنه‌های آن را به گونه‌ای مهیّا می‌کنند که منجر به آشکار شدن کارهای نااندیشیده بوسهل زوزنی و در نهایت، موجب بر کناری او از مقامش می‌شود. به طور کلی، این داستان بر اساس رویدادها و رخدادهایی پی‌ریزی شده که عملکرد عناصر و شخصیت‌های آن، واقع‌گرایانه و هویت هر یک از آنها حقیقی است.

با این تعبیر، آنچه در ژرف‌ساخت رویدادها و کنش‌انگیزی‌های معناخیز داستان «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او» اتفاق افتاده است، بیان‌کننده کنشگر از وضعیت آغازین (حرکت کردن امیرمسعود از غزنین به قصد بلخ) به وضعیت پایانی (نامزد کردن بوالقاسم دامغانی، توسط امیرمسعود و رفتن وی به خوارزم) است. اکنون با توجه به گره‌افکنی‌ها، فراز و فرودها و رخدادهای سلسله‌وار درون‌مایه غنی این داستان، پیرنگ آن را می‌توان بر مبنای نظریه نشانه- معناشناسی الگوی روایی کنشگر گرماس این‌گونه رسم کرد:

نمودار (۲): نمودار پیرنگ روایت «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او»

۲-۳. کاربرد الگوی کنشگر گرماسی در شخصیت‌های داستان «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او»

شخصیت، یکی از مقوله‌های بسیار مهم ساختاری و زیربنایی داستان است که جزء جدایی‌ناپذیر آن محسوب می‌شود و در حقیقت یکی از ارکان ارزشمند کار نویسندگان است و بدون آن هرگز داستان و یا روایت نمود پیدا نمی‌کند. شخصیت، هر کنشگر و بازیگری است که در گستره داستان دست به کنش‌هایی می‌زند که این کنش‌ها، گره‌های طرح‌واره و پیرنگ روایت به شمار می‌روند. بدون شک، شخصیت و شخصیت‌پردازی باید برای مخاطب جذاب و جالب توجه باشد.

«شخصیت از عناصر بسیار پر اهمیت هر داستان به حساب می‌آید» (میرصادقی، ۱۳۹۴: ۱۲۲). عناصر و شخصیت‌های داستان هرچه از نظر کنش‌انگیزی پویاتر و معمولی‌تر جلوه کنند و در صحنه داستان طبیعی‌تر به ایفای نقش بپردازند، داستان به مفهوم واقعی نزدیک‌تر و بر جذابیت آن افزوده می‌شود؛ زیرا، «ساختار حوادث داستان، نتیجه و ماحصل تصمیماتی است که شخصیت‌ها در شرایط بحرانی می‌گیرند و اعمالی که انجام می‌دهند» (مک‌کی، ۱۳۹۵: ۷۳-۷۲). شخصیت‌های هر داستان، اغلب برآمده از درون‌مایه آن هستند.

در این داستان ابوالفضل بیهقی، راوی سوم شخص و دانای کل نامحدود (سوم شخص) است و در تمام رخداد‌های آن حضور دارد و در باره افکار و عواطف عناصر داستان، از اطلاعات

کامل برخوردار است؛ یعنی به شکل نامحدودی از شخصیت‌ها، رویدادها، گفت‌وگوها، احساسات، گفتار، رفتار، افکار و انگیزه‌های افراد داستان آگاه است. وی در همان آغاز داستان، پس از مقدمه‌چینی و خلق موقعیت اولیه داستان، وارد شرح قصه شده و به معرفی شخصیت‌های برجسته داستان می‌پردازد که به دنبال آن کشمکش آغاز می‌شود؛ چون وی از این امر کاملاً آگاه است که حتماً باید در ابتدای داستان «ظهور یکی از اشخاص داستان، عمده‌ترین خصوصیت شخصی او را بیان کند. نویسنده، گاه ناگزیر می‌شود که در باره آن شخص به گونه‌ای سرراست و مستقیم توضیح بدهد» (وستلند، ۱۳۷۱: ۱۴۲) و بر اساس شکل‌گیری وقایع داستان، در هر زمان فقط بخشی از اطلاعات را در اختیار خواننده می‌گذارد و گاه نیز ترجیح می‌دهد، بخش عمده دانسته‌های خود را پنهان نگه دارد (ر.ک: بی‌نیاز، ۱۳۹۲: ۷۹). در اغلب داستان‌های روایی، گاه اتفاق می‌افتد که نویسنده با توجه به پیرنگ داستان، از شخصیت‌ها و عناصر فرادست و فرودست جامعه بهره‌برد تا فضای روایت را متفاوت‌تر کند و بر جذابیت آن بیفزاید. اما در این داستان و رویدادهای آن، راوی عناصر داستان را بر حسب طرح و پیرنگ آن از طبقه فرادست جامعه انتخاب کرده است. به طور کلی، شخصیت‌های داستان «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او» را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی کرد:

- **شخصیت‌های انسانی:** امیرمسعود، بوسهل زوزنی، خوارزمشاه آلتونناش، خواجه بونصر، علی قریب، اریارق، غازی، لشکر، سالار، قاید ملنجوق، سه‌هزار سوار، دبیران، احمد عبدالصمد، عبدوس، بوالفتح حاتمی، بومحمد مسعدی، خواجه حسن میمندی،

قاصدان، اسکدار، دو مهتر، دیوانبان، صاحب برید، برادر بوالفتح حاتمی، ندما و حُجَّاب، اولیا و حشم، تاش ماهروی، غلامان، فرزندان و خیل قاید ملنجوق، سیاح، بوعلی‌الله حاتمی، مرد هشیار، قوم، مردی دویست، علی تگین، خداوند ماضی (سلطان محمود)، بندگان درگاه، امیرمحمد، مردم، نایبان دیوان عرض، حاجب نوبتی، مشرفان و ثقات، قوم و درپیوستگان، پیاده انبوه، خادم، وکیل، خدمت‌کاران، مردی سدید جلد سخندان، معتمد، جوان، بوالقاسم دامغانی.

- **شخصیت‌های حیوانی:** سگ، ستوران، ناقه و جمل، رمه، استر، دیو سیاه.

- **عناصر بی‌جان:** ملطفه، معما، جامه، چوب، شمشیر، ناچخ، تَبَر، رسن، نامه، بند، اسباب، دینار.

- **مفاهیم انتزاعی:** دشمنی، سوگندان مغلط، دروغ، پیغام، باد (غرور)، کار ناندیشیده، ظن، حیل، تعلیم و تعبیر بد، گناه، بدگمانی، تخلیط.

از میان شخصیت‌ها و مفاهیم چهارگانه فوق، شخصیت‌های انسانی، نقش اساسی را در فرایند داستان برعهده دارند. اما شخصیت‌های حیوانی، عناصر بی‌جان و مفاهیم و شخصیت‌های انتزاعی به نوعی در این داستان دخیلند و شخصیتی فرعی به شمار می‌آیند، زیرا، در مجموع نقش بسیار کم‌رنگی دارند و تنها موجب درهم تنیدگی و به هم پیوستگی دیگر عناصر داستان شده‌اند، اما در زیبایی و جذابیّت صحنه‌ها و رویدادهای داستان، تأثیر به‌سزایی دارند. شخصیت اصلی این داستان، امیرمسعود می‌باشد که در نقش قهرمان ظاهر شده است؛ زیرا «فَعَال و پویاست و در طیّ کشمکش و تحوّل فزاینده، هدف و مقصودی را آگاهانه و با قصد و نیت دنبال می‌کند» (مک‌کی، ۱۳۹۵: ۳۵). در این داستان، نیز چهار شخصیت متمایز وجود دارد: الف. شخصیت اصلی (شخصیت محوری داستان): امیرمسعود، بوسهل زوزنی؛ ب. شخصیت ایستا (شخصیتی که در خلال داستان تغییر نمی‌کند و با رفتار و کردار خود، نسبت به دیگر شخصیت‌ها ثابت می‌ماند): حاجب نوبتی، علی قریب، اریارق و غازی، غلامان؛ ج. شخصیت پویا (شخصیتی که مدام در داستان دست‌خوش تغییر و تحوّل می‌شود): امیرمسعود، بومحمد مسعودی، خواجه‌حسن میمندی؛ د. شخصیت مخالف (شخصیتی که در نقطه تضاد با شخصیت اصلی ترسیم می‌شود): خوارزم‌شاه آلتونتاش و بوسهل زوزنی.

بنابراین، تنوع کنش‌گران و فرایند پیچیده رویدادهای بستر یک روایت، پیرنگ غنی و سازه‌های مستحکم رساخت و ژرف‌ساخت استواری را به دنبال دارد. زیرا، تصویرسازی‌ها و گره‌افکنی‌های سلسله‌واری که بر اثر فراز و فرود کنش‌انگیزی‌های عناصر آن در فضای روایت و درون‌مایه رویدادهای آن خلق می‌شود، از یک سو در جذب بی‌چون و چرای مخاطب نقش اساسی دارد و از دیگر سو، دستیابی وی را به معانی و مضامین بدیع درون‌ساخت رخدادهای روایت، آسان‌تر می‌سازد.

۳-۳. تحلیل کنش‌گفتمان روایت «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او» برپایه الگوی کنشگر گرماس

به عقیده گرماس در تحلیل هر داستان روایی و فرایند رخدادهای بستر آن، سه زنجیره کنش وجود دارد که هر یک از این زنجیره‌ها دارای دو عامل کنشی است که با یکدیگر در تقابلند. این

مقوله، پیوسته با تضادی دوگانه در گستره حوادث روایت رخ می‌دهد و سرانجام پس از کنشگری‌ها و کنش‌انگیزی‌های زنجیره‌واری که میان کنش‌گران آن به وقوع می‌پیوندد؛ نتیجه آن پدیدار می‌شود. با این تعبیر، زنجیره‌های روایی این روایت را می‌توان به شرح زیر بیان کرد:

۱. **کنش‌گر + مفعول ارزشی:** در این روایت، کنشگر اصلی امیرمسعود و مفعول ارزشی، بوسهل زوزنی است.

۲. **کنش‌گذار (فرستنده) + کنش‌پذیر (سودپذیر):**

کنشگری که نقش کنش‌گذار (فرستنده) را بر عهده دارد، خیانت‌ها و حیل‌های بوسهل زوزنی و کنش‌پذیر (سودپذیر) امیرمسعود می‌باشد.

۳. **عامل کمکی (یاری‌رسان) + عامل مخرب (بازدارنده):** عوامل کمکی (یاری‌رسان)، شخصیت‌هایی مانند: عبدوس، مسعودی، بونصر، حسن میمندی، حاجب نوبتی، معتمد و بوالقاسم دامغانی می‌باشند و آنچه عامل مخرب (بازدارنده) محسوب می‌شود، قدرت و اقتدار بوسهل زوزنی است.

بنابراین، شخصیت‌ها و کنش‌گرانی که در آفرینش گره‌افکنی و نیز خلق رخداد‌های داستان «ذکر احوال بوسهل محمد بن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او» تاریخ بیهقی بر مبنای الگوی روایی کنشگر گرماس، برای نیل به هدف غایی روایت، نقش اساسی دارند؛ عبارتند از:

امیر مسعود: بوسهل زوزنی در نزد امیر مسعود، از خوارزم‌شاه آلتون‌تاش سعایت و به وی می‌گوید که «خوارزم‌شاه آلتون‌تاش راست نیست و او را به شبورقان فرو می‌بایست گرفت» (بیهقی، ۱۳۸۱: ۴۵۶/۱). امیر مسعود در نقش شخصیت اصلی پای به صحنه می‌نهد و می‌گوید: «سخت صواب است؛ عارض تویی، نام هر یک سخت کن. همچنان کرد و سلطان به خط خویش ملطفه نداشت و نام هر یک از حشم‌داران ببرد» (همان). با توجه به فرایند داستان، خوارزم‌شاه شیء ارزشی و بوسهل زوزنی کنشگر فرستنده محسوب می‌شوند؛ **بوسهل زوزنی:** با توجه به رخداد‌های داستان و کشمکش‌هایی که بین کنش‌گران رخ می‌دهد، در یک چرخش ناگهانی، بوسهل زوزنی هر چند کنشگر فرستنده است، تغییر ماهیت داده و بر اثر خیانت و حيله‌ها و نیز سعایتی که علیه خوارزم‌شاه در نزد امیر مسعود می‌کند، به شیء ارزشی نیز مبدل می‌شود. چنان‌که راوی می‌گوید: «وی فساد می‌کرده بود در باب خوارزم‌شاه آلتون‌تاش و تضریبی قوی رانده و تطمیعی نموده و بدین سبب او را محنتی بزرگ پیش آمد، قصه این تضریب به شرح بگویم و باز نمایم که سبب فروگرفتن او چه بود» (همان: ۴۵۵).

با عنایت به آن چه گفته شد؛ امیر مسعود، قهرمان و کنشگر اصلی داستان است؛ زیرا، بر اثر خیانت کنشگر، فرستنده (بوسهل زوزنی) به دنبال شیء ارزشی (بوسهل زوزنی) فرستاده می‌شود «دیگر روز چون بار بگسست، امیر خالی کرد با خواجه و مرا بخواندند و گفت: حدیث بوسهل تمام شد و خیریت بود که مرد نمی‌گذاشت که صلاحی پیدا آید» (همان: ۴۶۵). در این میان، گروهی از کنش‌گران به امیر مسعود (کنشگر اصلی) کمک می‌کنند تا کار بر کناری بوسهل زوزنی سریع‌تر به انجام برسد؛ بنابراین، کنش‌گران یاری‌دهنده به قرار زیرند:

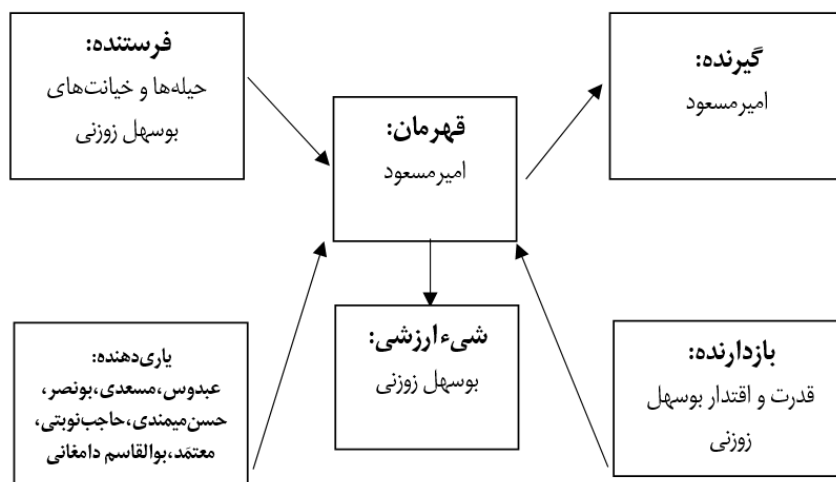
عبدوس: «میان عبدوس و بوسهل دشمنایگی جانی بود» (همان: ۴۵۶). عبدوس نیز گفت: «بوسهل این دولت بزرگ را به باد خواهد داد» (همان)؛ مسعدی: بومحمد مسعدی «در وقت به معمای که نهاده بود با خواجه احمد عبدالصمد، این حال به شرح باز نمود» (همان). مسعدی را بر آن داشتند تا نامه‌ای خطاب به خوارزم‌شاه مبنی بر ابطال نامه‌هایی که بوسهل قبل از این ماجرا برای آشفته ساختن اوضاع برده بود، بنویسند. مسعدی «در این باب دو نامه معما نداشت، یکی به دست قاصد و یکی بر دست سوار سلطان که آنچه نبشته بوده است، آن تضریبی بوده است که بوالفتح میان دو مهتر ساخت که با یکدیگر بد بودند» (همان: ۴۵۷)؛ خواجه بونصر مشکان: «من که بونصرم، گفتم: دریا که من امروز این سخن می‌شنوم. امیر گفت: اگر بدان وقت می‌شنودی چه می‌کردی؟ گفتم: بگفتمی تا قفاش بدریدندی و از دیوان بیرون کردندی که دبیر خاین به کار نیاید» (همان: ۴۶۱). «من این پیغام را نسخت کردم و به درگاه بردم و امیر بخواند و نیک از جای بشد و گفت: این را مهربان باید کرد تا فردا که خواجه بیاید، همچنان کردم» (همان: ۴۶۳)؛ خواجه حسن میمندی: پس از آشکار شدن خیانت بوسهل زوزنی؛ راوی از زبان بونصر مشکان می‌گوید: «چون خواجه نامه نایب برید و نسخت پیغام بخواند، گفت: زندگانی خداوند دراز باد، کار نااندیشیده را عاقبت چنین باشد» (همان). خواجه حسن میمندی خطاب به امیر مسعود گفت: «بنده را صلاح کار خداوند باید، نباید صورت بندد که بنده به تعصب می‌گوید و بنده‌ای را از بندگان درگاه عالی نمی‌تواند دید. امیر گفت: به خواجه این ظن نیست و هرگز نباشد. گفت: اصل این تباهی از بوسهل بوده است» (همان: ۴۶۴). «خواجه زمین بوسه داد و بگریست و گفت: خداوند را نباید دانست که این پیری سه و چهار که این‌جا مانده‌اند از هزار جوان بهترند، خدای عز و جل، ایشان را از بهر تأیید دولت خداوند را مانده است» (همان: ۴۶۶)؛ حاجب نوبتی: «خواجه پوشیده مثال داد تا حاجب نوبتی برنشست و به خانه بوسهل رفت با مشرفان و ثقات خواجه و سرای بوسهل فروگرفتند و از آن قوم و در پیوستگان او جمله که به بلخ بودند، موقوف کردند و خواجه را باز نمودند، آنچه کردند» (همان: ۴۶۵)؛ معتمد: «معتمدی را از درگاه عالی فرستاده آید مردی سدید جلد سخن‌دان و سخن‌گوی تا به خوارزم شود و نامه‌ها را برساند و پیغام‌ها بگذارد و احوال‌ها مقرب خویش گرداند و باز گردد» (همان: ۴۶۶)؛ بوالقاسم دامغانی: «پس از آن به یک هفته بوالقاسم دامغانی را خواجه نامزد کرد تا به خوارزم رود و این بوالقاسم مردی پیر و بخرد و سخن‌گوی بود و خویشتن نامه‌ای نبشت سخت‌نیکو، نزدیک خوارزم‌شاه» (همان).

در هر داستان، معمولاً عناصر و شخصیت‌هایی وجود دارند که در تحولات و کنش‌های داستان نقشی ندارند و تنها در ساختار و به هم پیوستگی دیگر عناصر تأثیر می‌گذارند. شخصیت‌هایی که در این داستان تأثیری ندارند، به قرار زیرند:

علی قریب، اریارق و غازی: «چون علی قریب، اریارق و غازی همه برافزادند، خوارزمشاه آلتونشاه مانده است که حشمت و آلت و لشکری دارد» (همان: ۴۵۶)؛ ندما و حجاب: «گفت: مرو، نشستم و اشارت کرد تا ندما و حجاب بازگشتند و بار بگسست و آنجا کس نماند» (همان: ۴۵۹)؛ کشته شدن قاید ملنجوق: امیرمسعود گفت: «دل مشغولی نه از کشتن قاید است ما را» (همان: ۴۶۰). «قاید ابلهی کرد و حق خوبستن نگاه نداشت و قضای ایزدی با آن یار شد تا فرمان یافت» (همان: ۴۶۱)؛ سلطان محمود: امیرمسعود خطاب به بونصر مشکان گفت: «هر چه در کار پدر ما رفتی، به ما می‌نوشتی از بهر پدرش که به دیوان خلیفت هرات بود» (همان). «او حق خداوند ماضی را نگاه دارد و بداند که در این خداوند را بدآموزی بر راه کژ نهاد» (همان: ۴۶۴)؛ پسر و دبیر قاید ملنجوق: «پسرش را با دبیرش بازداشتند و مرا تکلفی کردند تا نامه نیشتم بر نسخه‌ی که کردند، چنان که خوانده آمده است» (همان: ۴۶۳)؛ غلامان و ستوران: «غلامان و ستوران زیادت خریدن گرفتند» (همان).

اما آن‌چه از فحوای داستان و رخداد‌های آن استنباط می‌شود، قدرت و اقتدار بوسهل زوزنی است که در نقش کنشگر بازدارنده بر سراسر داستان سایه افکنده است، زیرا، «بازدارنده، کنشگری است که تلاش می‌کند، فاعل را از رسیدن به مفعول و شیء ارزشی باز دارد» (هارلند، ۱۳۸۵: ۳۶۳). با این بیان، نفوذ و قدرت وی، مانع از دست‌یابی سلطان مسعود (کنشگر اصلی) به شیء ارزشی (بوسهل) می‌شود. اما از آنجا که قدرت بوسهل زوزنی نسبت به قدرت امیرمسعود ضعیف‌تر است، منجر به شکست وی می‌شود؛ بنابراین، موضوع قدرت و اقتدار بوسهل تمام شخصیت‌های یاری‌رسان را در صحنه روایت به خود مشغول کرده و آن‌ها را بر آن داشته تا در برابر توطئه بوسهل از آنچه که علیه خوارزمشاه آلتونشاه، تخریب و فساد کرده است، ایستادگی کنند که این مقوله، قدرت و اقتدار بوسهل را به عنوان کنشگر بازدارنده، در بر می‌گیرد. چنان‌که راوی از قول سلطان مسعود می‌گوید: «بوسهل ما را بر چنین‌وچنین داشته است تا به قاید ملطفه‌ای به خط ما رفته است» (بیهقی، ۱۳۸۱: ۱۳۸/۲). اما عاملی که گیرنده و سودبرنده محسوب می‌شود، امیرمسعود است؛ زیرا، در سراسر داستان آن‌چه به وقوع می‌پیوندد و کنش‌گران با حوادث آن روبه‌رو هستند، تلاش می‌کنند تا فرایند، صحنه و فضای داستان را به نفع وی به پیش ببرند.

فرستنده، عاملی است که کنشگر اصلی را به دنبال شیء ارزشی می‌فرستد تا گیرنده از آن سود ببرد. در فرایند جستجو، کنش‌گران یاری‌دهنده، او را همراهی و کمک می‌کنند و کنش‌گران بازدارنده، جلوی او رامی‌گیرند (ر.ک: محمدی، ۱۱۴: ۱۳۸۱-۱۱۳). با این تعبیر، در جریان‌شناسی و شکل‌گیری فرایند کلی رویدادهای این داستان، عناصری را که می‌توان بر اساس نظریه الگوی کنشگر گرماس ترسیم کرد بدین‌گونه است:

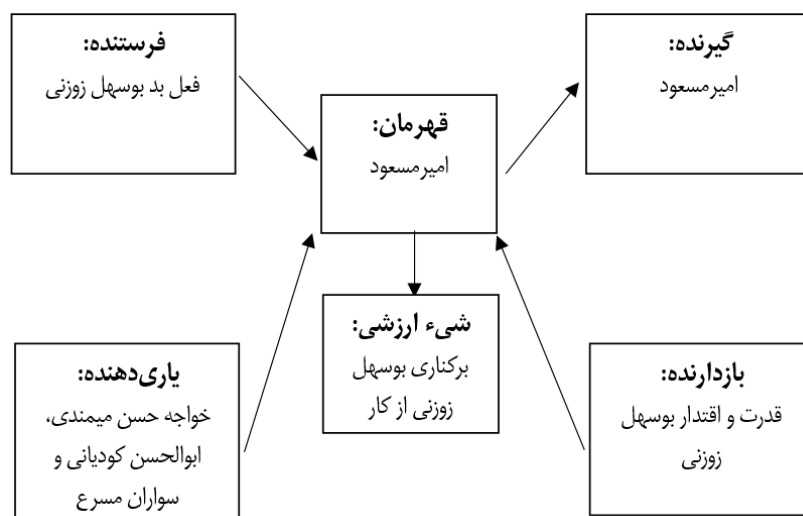

نمودار (۳): روایت «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او»، بر پایه الگوی روایی کنشگر گرماس

در یک نگرش کلی می‌توان گفت؛ در هر داستان و یا روایت، بین عناصر و شخصیت‌های تشکیل دهنده آن، نوعی هم‌پیوندی حاکم است که با درون‌مایه اصلی داستان ارتباط کامل و جدایی‌ناپذیر دارد و از دیدگاه ساختارگرایی، عملکرد آنها در گستره معناسازی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و از این رهگذر می‌توان از الگوهای روایت‌شناسی برای دستیابی به معانی نهفته در لایه‌های درونی داستان‌ها و روایت‌ها بهره برد و با کاربردی کردن این مقوله، متون روایی را بر اساس روابط علت و معلولی، عملکرد و کشمکش‌های میان عناصر آن تجزیه و تحلیل کرد و به ثمربخشی عناصر داستان، در رویدادها و ساختار روایی آن پی‌برد. اکنون با توجه به اینکه برجسته‌ترین و پُررنگ‌ترین عناصر هر روایت، قهرمانان آن هستند، پس در بررسی و تحلیل کلی رویدادهای داستان «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او»، به ذکر دو نمونه از رخداد‌های درون‌متنی آن، بر اساس کنش‌های عناصر و تسلسل روابط شخصیت‌هایی که در صحنه به ایفای نقش پرداخته‌اند، می‌پردازیم:

- نمونه اول:

چنان‌که راوی می‌گوید: «فرمان امیر رسید به خواجه بر زبان ابوالحسن کودیانی ندیم که نامه‌ها در آن باب که دی با خواجه گفته آمده بود به مشافهه، به اطراف گسیل کردند و سواران مسرع رفتند. خواجه کار آن مرد تمام کند» (بیهقی، ۱۳۸۱: ۲/ ۴۶۵). با توجه به روایت راوی، امیرمسعود کنشگر اصلی است، خواجه حسن میمندی، ابوالحسن کودیانی و سواران مسرع کنش‌گران یاری‌رسان و تمام کردن و برکناری بوسهل زوزنی از کار، شیء ارزشی به شمار می‌آید، اما آن چه به عنوان کنشگر فرستنده، به ایفای نقش می‌پردازد، کار بد بوسهل است که بر اساس گفته راوی «فعل بد او در سر او پیچید» (همان) و در نهایت، چون فضای رویداد به نفع امیرمسعود است، پس امیرمسعود کنشگر گیرنده و سودبرنده و از دیگر سو، همان‌طور که از حوادث و پیشامدهای داستان بر می‌آید، قدرت و اقتدار بوسهل در رخداد‌های داستان، کنشگر بازدارنده است. در جریان‌شناسی و شکل‌گیری فرایند رویدادهای درون‌متنی این داستان، عناصری را که می‌توان بر اساس نظریه الگوی کنشگر گرماس ترسیم کرد، بدین ترتیب است:

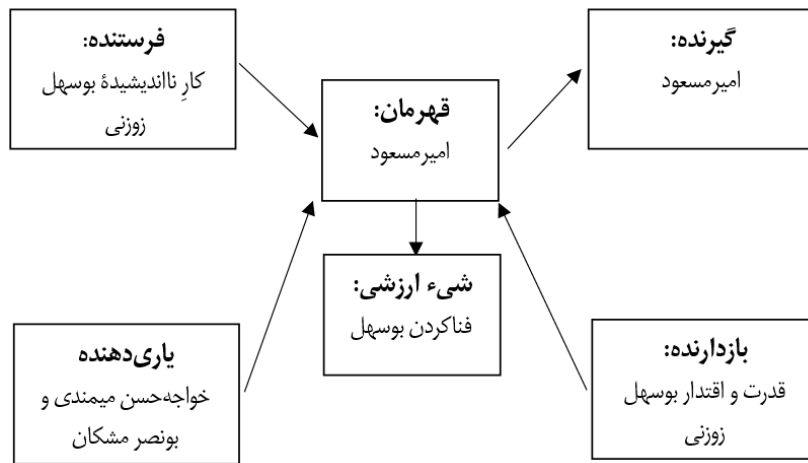

نمودار (۴): روایت «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او»، بر پایه الگوی روایی کنشگر گرماس

- نمونه دوم:

چنان‌که راوی می‌گوید: «دیگر روز چون بار بگسست، خالی کرد با خواجه بزرگ و با من. چون خواجه نامه نایب بُرید و نسخت بیغام بخواند، گفت: زندگانی خداوند دراز باد، کار نااندیشیده را عاقبت چنین باشد. دل از آلتوتناش بر باید داشت که ما را از وی نیز چیزی نیاید» (همان: ۴۶۳). در این رویداد، امیرمسعود به عنوان کنشگر اصلی، خواجه حسن میمندی و بونصر مشکان عامل یاری‌رسان و کار نااندیشیده بوسهل زوزنی در نقش کنشگر فرستنده یا به عرصه روایت می‌گذارند. در دنباله رویداد، آنچه به عنوان شیء ارزشی به شمار می‌رود، فنا کردن بوسهل زوزنی است؛ زیرا، راوی از قول خواجه حسن میمندی، وزیر سلطان مسعود می‌گوید: «او را فدای این کار باید

کرد» (همان: ۴۶۴). با این سخن، در این ماجرا کنشگر گیرنده و سودبرنده امیرمسعود و نیز با توجه به آنچه از فحوای داستان بر می‌آید، قدرت و اقتدار بوسهل در رخداد‌های داستان کنشگر بازدارنده است. در جریان‌شناسی و شکل‌گیری فرایند رویداد‌های درون‌متنی این داستان، عناصری را که می‌توان بر اساس نظریه الگوی کنشگر گرماس ترسیم کرد بدین گونه است:

نمودار (۵): روایت «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او»، بر پایه الگوی روایی کنشگر گرماس

۴. نتایج و یافته‌های پژوهش

روایت‌شناسی، از مهم‌ترین شاخص‌های ساختارگرایی است که در بررسی متون ادبی، کاربرد علمی دارد و می‌توان عناصر و شخصیت‌های داستان و روایات را بر اساس آن تجزیه و تحلیل کرد و با نگرشی نو به متون ادبی نگریت تا با توجه به محتوا و غنای این متون، جانی تازه در کالبد آن دمید و از پدیده‌های نوظهور آن بهره‌مند شد. نگاه ساختارگرایانه به متون کلاسیک ادبی از دیدگاه نظریه‌های ادبی موجب می‌شود تا دریچه تازه‌ای به ادبیات گشوده شود که این امر موجب کشف ابعاد بدیعی در دست‌یابی به معانی بدیع در این گونه متون می‌شود؛ بنابراین، آنچه در نقد آثار ادبی کاربرد دارد، مقوله معناشناختی است که با توجه به تجزیه و تحلیل ساختار متون ادبی می‌کوشد، معانی نهفته در آن را آشکار و به دنبال آن مضامین تازه‌ای را از ژرف‌ساخت متون نمودار و از این منظر، نقش عناصر و شخصیت‌های آن را با کنش‌ها و روابط میان آنها به منظور دست یافتن به گستره غنای معانی این متون میسر سازد. قواعد روایت‌شناسی و الگوی کنشگر گرماس با توجه به ساختار نظام‌مند آن، این قابلیت را دارد تا هر روایتی به کمک آن مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد تا زوایای پنهان معانی آن کشف شود. با این رویکرد، حکایت «ذکر احوال بوسهل محمدبن حسین زوزنی عارض و فروگرفتن او» مورد بررسی قرار گرفت که اگر با تأمل در لایه‌های پیچیده آن بنگریم، از منظر روساختی و درون‌متنی و الگوهای کنشگر به کار رفته در آن، شامل رویدادها و عناصر و شخصیت‌ها می‌شود. اما با نگرش به درون‌مایه و ژرف‌ساخت حکایت در می‌یابیم که هر یک از کنشگرها برآند تا با حفظ یک زنجیره پیوندی، داستان را به سوی هدف غایی به پیش ببرند. این داستان از دیدگاه روایت‌شناسی ساختارگرایانه، به ویژه بر مبنای الگوی کنشگر گرماس، کاملاً هم‌پوشانی دارد و قابل تجزیه و تحلیل است. عدم بهره‌وری نویسنده از جریان سیال ذهن در روایت‌های این داستان و نیز رخداد‌های آن، موجب ثابت بودن شخصیت‌ها و ماهیت آن‌ها در صحنه روایت شده است.

References

a) Books

1. Ahmadi, Babak. (2013). *Structure and Interpretation of the Text*, 15th ed., Tehran: Markaz. [In Persian]
2. _____. (2014). *From Pictorial Signs to Text*, 14th ed., Tehran: Markaz. [In Persian]
3. Barthes, Roland, et al. (2015). *An Introduction to Narratology*, trans. Hooshang Rahnama, 1st ed., Tehran: Hermes. [In Persian]
4. Bertens, Hans. (2012). *Fundamentals of Literary Theory*, trans. Mohammad Reza Abolghasemi, 3rd ed., Tehran: Mahi. [In Persian]
5. Bineyaz, Fathollah. (2013). *An Introduction to Storytelling and Narratology*, 3rd ed., Tehran: Afraz. [In Persian]
6. Beyhaqi, Abolfazl. (2002). *Beyhaqi's History (Three Volumes)*, ed. Khalil Khatib Rahbar, 8th ed., Tehran: Mahtab. [In Persian]
7. Prince, Gerald. (2012). *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*, trans. Mohammad Shahba, 1st ed., Tehran: Minoye Kherad. [In Persian]
8. Martin, Wallace. (2016). *Narrative Theories*, trans. Mohammad Shahba, 7th ed., Tehran: Hermes. [In Persian]
9. Mohammadi, Mohammad Hadi & Ali Abbasi. (2002). *Samad: The Structure of a Myth*, 1st ed., Tehran: Chista. [In Persian]
10. Moghadadi, Bahram. (2014). *Encyclopedia of Literary Criticism: From Plato to the Present*, 1st ed., Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
11. Makaryk, Irena Rima. (2014). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory*, trans. Mohammad Nabavi & Mehran Mohajer, 2nd ed., Tehran: Agah. [In Persian]
12. McQuillan, Martin. (2009). *Selected Articles on Narrative*, trans. Fattah Mohammadi, 1st ed., Tehran: Minoye Kherad. [In Persian]
13. McKee, Robert. (2016). *Story: Structure, Style, and the Principles of Screenwriting*, trans. Mohammad Gozarabadi, 16th ed., Tehran: Hermes. [In Persian]
14. Mirsadeghi, Jamal. (2015). *Elements of Fiction*, 9th ed., Tehran: Sokhan. [In Persian]
15. Westland, Peter. (1992). *Methods of Storytelling*, trans. Mohammad Hossein Abbas Pour Timajani, Tehran: Mina. [In Persian]
16. Harland, Richard. (2006). *A Historical Introduction to Literary Theory: From Plato to Barthes*, trans. Ali Masoomi et al., 2nd ed., Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
17. Genette, Gerard. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*, trans. Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press.
18. Toolan, Michael. (2001). *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*, London & New York: Routledge.
19. Greimas, Algirdas Julien. (1970). *On Meaning*, trans. Frank Collins & Paul Perron (1987), Minneapolis: University of Minnesota Press.
20. _____. (1966). *Structural Semantics: An Attempt at a Method*, trans. Daniele McDowell, Ronald Schleifer, & Alan Velie (1983), Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press.

b) Articles

1. Horri, Abolfazl. (2010). "The Correlation Between Narrative Levels and Thematic Macrostructures in the Story of Hasanak the Vizier," *Adab Pazhuhi*, No. 12, Summer, pp. 69-87. [In Persian]
2. Khademi, Narges and Pourkhaleghi Chatroudi, Mahdoht. (2010). "Semantic-Structural Analysis of Two Tales from Beyhaqi's History Based on Greimas' Actantial Model," *Journal of Literary Essays*, No. 166, Fall, pp. 47-67. [In Persian]
3. Dezfulian, Kazem and Moloudi, Fouad. (2010). "Narratology of Beyhaqi's History: 'The Tale of Boobakr Hasiri' - Examining Narrative Mechanisms Based on Genette's Theory," *Journal of Literary History*, No. 61/3, pp. 80-101. [In Persian]

4. Aliakbari, Nasrin et al. (2014). "Analysis of Two Tales from the Third Chapter of Marzban-nameh Based on Greimas' 'Actantial Model'," *Kavosh-nameh Quarterly*, No. 28, pp. 268-291. **[In Persian]**
5. Alavi Moghaddam, Mahyar and Pourshahram, Sousan. (2008). "Application of Greimas' Actantial Model in Criticism and Analysis of Fictional Characters in Nader Ebrahimi's Works," *Gohar-e Goya Journal*, Year 2, No. 8, Winter, pp. 95-116. **[In Persian]**
6. Mashhadi, Jalil and Azad, Razieh. (2011). "Actantial Model in Some Verbal Narratives of Masnavi-ye Ma'navi Based on Greimas' Actantial Theory," *Persian Language and Literature Research*, University of Isfahan, New Series, Year 3, No. 3, Fall, pp. 35-46. **[In Persian]**
7. Mashhadi, Mohammad Amir and Savab, Fatemeh. (2014). "Analysis of Narrative Structure in the Story of Bahram and Golandam Based on Greimas' Theory," *Literary Text Research*, Year 18, No. 61, Fall, pp. 84-105. **[In Persian]**
8. Yaghoubi-Jonbesaraei, Parsa and Mohammadi, Khadijeh. (2015). "Structuralist Patterns and Postmodern Narratives: Interaction or Contrast? (Case Study: Analysis of the Novel 'Gypsy by the Fire' Using Greimas' Actantial Model)," *Contemporary Persian Literature, Institute for Humanities and Cultural Studies*, Year 5, No. 2, Summer, pp. 139-180. **[In Persian]**